

АСАБЛІВАСЦІ РУСКА-БЕЛАРУСКАГА ДВУХМОЎЯ Ў ДЗЯЦЕЙ

Уводзіны. Моўнае развіццё дашкольнікаў у Рэспубліцы Беларусь адбываецца ва ўмовах сітуацыі руска-беларускага білінгвізму. У цяперашні час сістэма дашкольнай адукацыі з'яўляецца двухмоўнай як па форме (у краіне дзейнічаюць дашкольныя ўстановы з беларускамоўным і рускамоўным рэжымамі працы), так і па змесце (у праграме дашкольнай адукацыі «Пралеска» прадугледжана ўключэнне дзвюх моў у працэс выхавання і навучання дзіцяці) [1].

«Білінгвізм — валоданне і папераменнае карыстанне адной і той жа асобай ці калектывам дзвюма рознымі мовамі або рознымі дыялектамі адной мовы; двухмоўе» [2]. Білінгвізм можа быць як раннім (набытым ад нараджэння, калі бацькі дзіцяці адразу пачынаюць размаўляць з ім на розных мовах), так і познім (калі чалавек, ужо будучы дарослым, свядома пачынае вучыць другую мову). Сустрэкаюцца розныя думкі наконт білінгвізму: адны лічаць, што ён карысны для чалавека, так як спрыяе развіццю разумовых здольнасцяў і нават дапамагае развіваць у сабе рысы некалькіх асоб, іншыя ж мяркуюць, што ранняе засваенне дзвюх моў не дазваляе вывучыць добра ні адну мову. Пра праблему трасянікі (форма змешанага маўлення, у якім чаргуюцца элементы і структуры беларускай і рускай моў) слухна выказаўся Адам Мальдзіс: «Сённяшні грамадзянін нашай краіны павінен аднолькава добра ведаць не толькі рускую, але і беларускую мову. На жаль, ён часцей за ўсё не ведае добра ніякай, гаворыць на «трасяніц»» [3, с. 88]. Па словах беларускага псіхалінгвіста А. Я. Супруна, з'ява білінгвізму, наадварот, вельмі карысная, яе неабходна абавязкова ўлічваць пры распрацоўцы метадыкі навучання блізкароднаснай мове [4].

Мэтай дадзенага даследавання стала вызначэнне асаблівасцей руска-беларускага двухмоўя ў беларускіх дашкольнікаў. Аб'ект даследавання — маўленне выхаванцаў дашкольных устаноў ва ўмовах білінгвізму.

Асноўная частка. Шматлікія айчыныя і замежныя даследчыкі (Н. Старжынская, Д. Сперл, Л. Выгоцкі) адзначалі высокую ўспрымальнасць дашкольніка да засваення роднай і другой мовы, актыўную памяць, лёгкасць фарміравання ў іх становай матывацыі маўленчай дзейнасці. У цяперашні час у грамадскай дашкольнай адукацыі прыярытэт надаецца паслядоўнаму двухмоўю, г.з. навучанню дзіцяці другой мове пасля авалодання роднай мовай: правільнаму вымаўленню большасці гукі, ужыванню без памылак граматычных формаў роднай мовы [5].

Адна з асноўных цяжкасцей білінгваў заключаецца ў тым, што ёсць імавернасць таго, што ні адна з моў не будзе развіта на дастатаковым узроўні. Кожная з моў можа не мець такога слоўнікавага і граматычнага запаса, якія ёсць у моналінгваў. Часта дзеці не могуць разабрацца, хто з навакольных на якой мове гаворыць і не заўсёды могуць перайсці з лёгкасцю з адной мовы на іншую. Таксама білінгвы не могуць дасягнуць поспехаў у навучанні, так як на «моцнай» мове дзеці маюць зносіны толькі ўнутры сям'і, а на «слабой» вымушаны мець зносіны ў грамадскім жыцці.

Фарміраванне сапраўднага білінгвізму магчыма да 7—8 гадоў. Далей мова, якую ўспрымае дзіцё, становіцца не роднай, а вывучаемай. Атрымліваецца, што білінгвізм можа быць натуральным (засвоеным у раннім узросце, мова сям'і) і штучным (засвойваецца ў вучэбнай абстаноўцы) [6].

У школьны перыяд адбываецца пераход жыццёвых і спантаных паняццяў у навуковыя, а значыць станаўленне больш высокага ўзроўню мыслення — паняцціна-маўленчага, што ў сваю чаргу аказвае ўплыў на агульны ход размовага развіцця дзіцяці. Авалоданне навуковымі паняццямі ўключаецца ў больш шырокія групы працэсаў, крыніцай якіх з'яўляецца сістэматычнае навучанне. Сучасная псіхалогія пацвярджае, што галоўная асаблівасць фарміравання кагнітыўнай сферы дзіцяці малодшага школьнага ўзросту — пераход псіхічных пазнавальных працэсаў на больш высокі ўзровень, што, перш за ўсё, выяўляецца ў больш адвольным характары праходжання большасці псіхічных працэсаў: успрымання, увагі, памяці, уяўленняў, а таксама ў фарміраванні ў дзіцяці абстрактна-лагічных формаў мыслення і навучання іх пісьмовай мове [7, с. 2].

Многія даследчыкі сыходзяцца ў меркаванні, што дзіцячы білінгвізм у сучасным свеце — гэта хутчэй перавага, чым недахоп. Як адзначаюць канадскія навукоўцы У. Ламперт і Э. Пол [8, с. 93], білінгвізм становіцца адбываецца на развіцці ўсіх відаў памяці, пазнавальных і гнэсалагічных уменняў, аналітычным і лагічным мысленні. Нядаўнія даследаванні ў дадзенай галіне сведчаць аб тым, што білінгвізм стварае пэўныя кагнітыўныя перавагі. Больш за тое, дзеці, якія валодаюць дзвюма мовамі, маюць больш высокі творчы патэнцыял у параўнанні са сваімі аднамоўнымі аднагодкамі. Вядома, што працэс вывучэння замежных моў становіцца ўплывае на псіхічны і эмацыйны стан дзіцяці. Тыя, хто ведае дзве мовы, здольныя ў большай ступені канцэнтравана на інфармацыі, чым іх аднагодкі. Яны лепш аналізуюць інфармацыю, без працы вылучаюць галоўнае. Такія дзеці больш адкрытыя для свету, іх не палохае міжнародная арэна камунікацыі.

Многія дашкольнікі дыферэнцуюць беларускія і рускія словы, якія маюць агульнае значэнне: «цыбуля» і «лук», «бульба» і «картошка», «зачыніць» і «закрыць» і інш., звяртаюць ўвагу на іх нязвычайнае гучанне. Вынікам арыенціроўкі дзіцяці на гукавую форму слова з'яўляецца «ілжывае тлумачэнне» слова, механізм якога дзейнічае і на міжмоўным узроўні: значэнні незнаёмых беларускіх слоў яны спрабуюць растлумачыць, зыходзячы з іх гукавога падабенства са словамі рускай мовы. Так, слова «ежа» яны перакладаюць як «ёжик», слова «кошык» перакладаюць як «кошка мужчынскага полу» або «кот». Знаёмства з беларускай мовай прыводзіць да спробаў выдзялення словаўтваральных сувязей па аналогіі з рускай мовай: «Кукушка кукует. А зязюля? Зязюкает?» [9, с. 6].

Сустракаюцца характэрныя з'явы «невывразнага ўсведамлення» дзецьмі гукавой формы слова, калі спрабуюць адрозніць падобныя па гучанні словы беларускай і рускай моў або нават выправіць няправільнае беларускае вымаўленне іншых дзяцей: «*Не зеленый, а зялёны*» (падкрэслівае голасам гук [а]). Жыццёвай неабходнасці карыстацца беларускай мовай штодзень у рускамоўных дзяцей няма з-за адсутнасці паўнаважнага беларускамоўнага асяроддзя. Больш таго, калі да дзіцяці звяртаюцца па-беларуску, у яго ёсць магчымасць адказаць на рускай, таму што ён ведае, што яго зразумеюць. З другога боку, далучэнне да беларускай мовы ў сітуацыі блізкароднаснага двухмоўя прыводзіць да інтэрферэнтных памылак ў мове рускамоўных дзяцей. Размаўляючы па-руску, некаторыя з іх ўжываюць беларускія словы (*сварила бурак; пайшоў к сябру* — замест *да сябра* — сінтаксічная інтэрферэнцыя); граматычныя формы, уласцівыя беларускай мове (*гуляць с папам, расказываць по картінках*), дапускаюць фанетычныя памылкі (*дзевочка, ремень*). Шмат памылак звязана з беларускай мовай рускамоўных дашкольнікаў: «*Вожык схаваўся пад зонтыком*» (замест *парасонам* — лексічная інтэрферэнцыя); *падарыла машынку Коле* (замест *Колю* — марфалагічная інтэрферэнцыя); *чыгунка* (замест *чыгунка* — фанетычная інтэрферэнцыя) і інш. У даследаваннях англійскага вучонага Коліна Бэйкера [8] адзначалася, што найбольш моцна памылкі інтэрферэнцыі выяўляюцца дзецьмі ў сітуацыі звязнага выказвання (пераказ, гаварэнне) [9].

Дзеці-білінгвы, якія валодаюць яшчэ адной мовай, акрамя роднай, больш талерантныя, для іх знікае тая мяжа, што служыць прычынай канфліктаў на глебе «свой» і «чужы». Гэтыя факты адначасова і натхняюць на засваенне білінгвізму, і насцярожваюць. Памылкова меркаваць, што білінгвізм з'яўляецца прычынай супярэчнасцей у асобе дзіцяці. «Двухмоўе» спрыяе ўсебаковаму развіццю дзіцяці, што ў працэсе адначасовага засваення некалькіх моў могуць спазнаць не толькі сябе, але і наш неабсяжны свет. Больш таго, двухмоўе дапамагае ўзбагачэнню асобы культурнымі каштоўнасцямі розных народаў. Пры гэтым трэба разумець, што «білінгвізм не з'яўляецца панацэяй ад усіх праблем, гэта значыць паўнаважнага асобнага развіцця чалавека ён не замяняе» [10, с. 222].

Заклучэнне. Па прычыне падабенства дзвюх моў дзеці не заўважаюць памылак, якія ўзнікаюць пры маўленні на адной з іх. Яны часта не заўважаюць розніцы паміж лексічнымі, граматычнымі, сінтаксічнымі і іншымі адзінкамі моў, выказванні для іх саміх выглядаюць лагічнымі і беспамылковымі. Дарослыя не заўсёды выпраўляюць гэтыя памылкі, бо самі дапускаюць іх, і таму маўленне дзяцей застаецца без кантролю. Гэта прыводзіць да высновы, што ў сучаснай сацыялінгвістычнай сітуацыі дзеці могуць правільна размаўляць на іншай мове толькі пры ўмовах мэтанакіраванага навучання ў дашкольнай установе.

Спіс цытуемых крыніц

1. Палиева, Т. В. Развитие дошкольного образования Беларуси в условиях билингвизма во второй половине XX века : пособие / Т. В. Палиева. — Мозырь : УО МГПУ им. И. П. Шамякина, 2008. — 89 с.
2. Русско-белорусский онлайн-словарь Скарнік [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу: <https://www.skarnik.by/tsbm/9926> . — Дата доступу: 05.05.2022.
3. Цыхун, Г. А. «Трасянка» як аб'ект лінгвістычнага даследавання / Г. А. Цыхун // Беларуская мова ў другой палове XX стагоддзя : матэрыялы Міжнар. навук. канф., Мінск, 22—24 кастр. 1997 г. / рэдкал.: М. Р. Прыгодзіч (адк. рэд.) [і інш.]. — Мінск : БДУ, 1998. — С. 83—89.
4. Беларуская мова ва ўмовах білінгвізму [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу: <https://lektsii.org/8-58736.html> . — Дата доступу: 04.05.2022.
5. Вучэбна-метадычны комплекс (ЭВМК) па вучэбнай дысцыпліне «Развіццё беларускага маўлення дзяцей дашкольнага ўзросту» [Электронны рэсурс] / склад. Н. С. Старжынская [і інш.]; Беларус. дзярж. пед. ун-т ім. М. Танка. — Мінск : БДПУ, 2016. — Рэжым доступу: <https://elib.bspu.by/handle/doc/44812> . — Дата доступу: 05.05.2022.
6. Билингвизм: плюсы и минусы. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://sch1213s.mskobr.ru/files/bilingv_chelovek_kotoryj_mozhet_razgovarivat_na_dvuh_i_bolee_yazykah.pdf . — Дата доступа: 03.05.2022.
7. Медведева, Д. С. Особенности развития речемыслительной деятельности детей-билингвов / Д. С. Медведева, В. Ю. Хотинец // Вестн. Удмурт. ун-та. Сер. «Философия. Психология. Педагогика». — 2018. — Вып. 1 — С. 87—93.
8. Емельянова, Я. Б. Различные подходы к оценке влияния билингвизма на интеллектуальное развитие личности / Я. Б. Емельянова // Вестн. ЧГПУ. — 2010. — № 2. — С. 91—102.
9. Психолого-педагогические основы билингвизма [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу: <https://elib.bspu.by/handle/doc/44812> . — Дата доступу: 05.05.2022.
10. Подругина, М. А. Влияние билингвизма на личностное развитие детей / М. А. Подругина // Инновац. наука. — 2015. — № 12. — С. 221—223.